

The Function of Collective Memory in the Postcolonial Novel *Children of the Ghetto, My Name is Adam* by Elias Khoury

Hoda Yazdan ¹ | Hossein Abavisani ^{2*} | Hooman Nazemian ³ | Ali Pirani Shal ⁴ | Fatemeh parchekani ⁵

1. Ph.D. Candidate, Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: std_hoda.yazdan@khu.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor, Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: ho.abavisani@khu.ac.ir
3. Associate Professor, Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: nazemian@khu.ac.ir
4. Associate Professor, Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: pirani@khu.ac.ir
5. Associate Professor, Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: parchekani@khu.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 29/08/2025

Received in revised form:
19/11/2025

Accepted: 22/11/2025

Keywords:

Post-colonialism,
Palestine,
Collective memory,
Elias Khoury,
Novel *Children of the Ghetto*,
My Name is Adam.

Collective memory emerges from the dynamic interplay between remembering and forgetting within a community or social group. The function of collective memory refers to the role that memory plays in shaping, preserving, transmitting, and redefining our understanding of the past and present. Since the colonizer in post-colonial societies seeks to erase and manipulate the collective memory of the indigenous population, it has become necessary to study the functions of collective memory as an act of resistance. Since the colonizer in post-colonial societies seeks to erase and manipulate the collective memory of the indigenous population, it has become necessary to study the functions of collective memory as an act of resistance. This research, through a study of Elias Khoury's novel *Children of the Ghetto: My Name is Adam*, examines the role of collective memory in constructing the identity of the colonized and reviving their history and marginalized voice, because this narrative, as an alternative archive, reveals the gap between official history and colonial memory. Based on the theories put forward in the field of collective memory and the study of the narrative in a descriptive-analytical style, the researchers of the study concluded that the main character in the story, through recording the experiences of the previous generation of memories of captivity in the ghetto, seeks to revive marginalized narratives by questioning official history. But in contrast, colonialism uses many methods to suppress the collective memory of the colonized, such as cultural assimilation, the abandonment of the credibility of the colonized historical narrative, cultural theft, the imposition of an artificial collective memory by the colonizer, and the use of the capabilities of the visual arts, such as filmmaking.

Cite this article: Yazdan, H., Abavisani, H., Nazemian, H., Pirani Shal, A., parchekani, F. (2026). The Function of Collective Memory in the Postcolonial Novel *Children of the Ghetto, My Name is Adam* by Elias Khoury. *Research in Comparative Literature*, 15 (4), 151-175.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jcl.2025.12892.2730

Extended Abstract

Introduction:

Collective memory functions as the shared experiences, memories, and cultural identity of a society and is itself a dynamic process, a process that results from the interaction between collective remembering and forgetting. This continuous interaction helps a society to maintain its identity and values and to adapt to future developments. Maurice Halbwachs, a German-French sociologist and philosopher, who is known as the most important theorist in the field of collective memory, believed that human memories have a social nature, contrary to the common perception that memory and the process of remembering are hereditary and biological. In his view, collective memory is the memory of a group that is formed in cultural, linguistic, and historical contexts and is perpetuated through retelling, rituals, and writing. He says: "Our memories are collective, even though the events are personal to us or things we have seen alone, but it is others who remind us of them. In fact, we are not alone at all" (Halbwachs, 2016: 45-46). Maurice Halbwachs considers history and memory to be two separate things; he says, "History and collective memory are both social realities available to the public, with the difference that history is dead and collective memory is alive... The moment of history begins is when a memory disappears from social memory, in which case the only means of saving those memories is to narrate and write them down" (ibid: 98). He made it clear that our understanding of the past is influenced by the mental images we use to solve the problems of the present. Hence, collective memory is the reconstruction of the past in the light of the present (Cosser, 1992: 372).

"Postcolonial criticism, as a subject, analyzes literature that is the product of cultures that have emerged in response to colonial domination from the beginning of colonialism to the present" (Saleh Beck et al., 2019: 60). In post-colonial societies, collective memory is gradually suppressed, distorted, and ultimately erased, as the colonizer continually seeks to remove the colonized from the scene by rewriting history to their advantage and imposing their own narrative. In such a situation, literature acts as a tool for reconstructing and recording collective memory and is considered a kind of resistance against the imposition of oblivion. Palestinian post-colonial literature is more memory-oriented than the post-colonial literature of other nations, because, unlike most colonized countries that have achieved some degree of independence, Palestine is still involved in military colonization and therefore lacks an independent system of government, formal education, and an accepted national historical narrative. In the meantime, the novel *Children of the Ghetto: My Name is Adam*, shortlisted for the Arab Booker Prize (2017), by Elias Khoury, is considered an effective step in the narrative of Palestinian collective memory. Relying on marginalized micro-narratives, Khoury attempts to reconstruct and record a corner of the erased collective memory of Palestine through the memories collected by the character "Adam Danon" as one of the survivors of the Lod Ghetto. This form of narrative falls within the framework of the concept of "history from below", that is, a narrative that, unlike the official history of the ruling class, recounts the past from the perspective of the subordinates and victims of the power system.

This research aims to analyze the function of collective memory in the postcolonial novel *Children of the Ghetto - My Name is Adam*, in the possibility of recovering the voice, history, and identity of the colonized. The present research, relying on library resources and using a descriptive-analytical method, attempts to answer the following questions:

1. How does collective memory in the novel *Children of the Ghetto: My Name is Adam* help the colonized rebuild their identity and confront the erasure of history? 2. In this novel, what methods does the colonizer use to suppress the collective memory of the Palestinians? 3. According to this novel, what challenges does the fragmentation of collective memory pose for the new colonized generation?

Method:

In the current situation where collective identities have become ambiguous and forgotten due to historical, social, and political processes, the reconstruction and recording of collective memory has become doubly important. Therefore, this study, which relies on library resources and employs a descriptive-analytical method, aims to analyze the function of collective memory in the postcolonial novel *The Children of the Ghetto - My Name is Adam* and examines the possibility of recovering the voice, history, and identity of the colonized.

Results and Discussion:

The function of collective memory in this novel was to restore identity and counter the erasure of the colonized people's history. In this context, the recording, preservation, and deliberate forgetting of collective memory among Palestinians (the colonized group), as well as its fragmentation within the new generation of Palestinians, were analyzed and studied, with numerous examples provided.

Conclusion:

After examining the function of collective memory in the postcolonial novel *Children of the Ghetto, My Name is Man*, it became clear that the reconstruction of the colonial identity depends on the revival of marginalized narratives, cultural elements, and indigenous languages. It was observed that literature, especially novels, can strengthen the collective memory of the colonized by exposing cultural distortions and thefts, and retelling oral history, thereby forming a suitable platform for reconstructing identity and confronting historical forgetting. In addition, attention should be paid to the impact of memory formation during childhood and adolescence, as this is the golden age for memory development, so that the new generation does not become lost in the official colonial narrative by forgetting its history and identity. The analysis of the novel showed that the colonialist needs to rewrite collective memory to consolidate his domination and impose his narrative. Therefore, he suppresses and distorts the collective memory of the colonized and pursues his colonial goals through various methods, such as cultural assimilation, discrediting the colonialist narrative of history, utilizing the capacity of the visual arts, including filmmaking, cultural theft, and imposing a prescribed collective memory. Now, the new colonized generation that is experiencing the rupture of collective memory is facing challenges such as a crisis of cultural identity, a sense of lack of belonging, indifference to the historical past, and political passivity in accepting and reproducing the official colonialist narrative. Another challenge is the gap between generations, which causes a severing of ties with the older generation, as they are the bearers and guardians of memory. Ultimately, by erasing memory and legitimizing the colonialist narrative, future generations gradually become the main victims of colonialism without any resistance. Eventually, their voices and history are silenced and forgotten, consigned to eternal oblivion.

کارکرد حافظه جمعی در رمان پسااستعماری *أولاد العیتو* اسمی آدم اثر الیاس خوری

هدی یزدان^۱ | حسین ابویسانی^{۲*} | هومن ناظمیان^۳ | علی پیرانی شال^۴ | فاطمه پرچگانی^۵

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه:

std_hoda.yazdan@khu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

ho.abavisani@khu.ac.ir

۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: nazemian@khu.ac.ir

۴. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: pirani@khu.ac.ir

۵. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه:

parchekani@khu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

حافظه جمعی، حاصل تعامل فرآیند یادآوری و فراموشی جمعی است و مقصود از کارکرد حافظه جمعی، نقشی است که حافظه در شکل دهی، حفظ، انتقال و بازتعریف شناخت ما از گذشته و حال ایفا می کند. از آنجا که در جوامع پسااستعماری، استعمارگر در پی حذف و دستکاری حافظه جمعی بومیان است، پرداختن به کارکردهای حافظه به عنوان کنشی مقاومتی ضرورت پیدا کرده است. پژوهش حاضر با بررسی رمان *أولاد العیتو* - اسمی آدم اثر الیاس خوری به نقش حافظه جمعی در بازسازی هویت و احیای تاریخ و صدای به حاشیه رانده شده استعمارزده می پردازد؛ چراکه این رمان به عنوان آرشیوی جایگزین، شکاف میان تاریخ رسمی و حافظه استعمارزده را آشکار می کند. نگارندگان این پژوهش با تکیه بر نظریات مطرح در حوزه حافظه جمعی و بررسی رمان به شیوه توصیفی-تحلیلی دریافتند که شخصیت اصلی داستان با ثبت تجارب گذشتگان از خاطرات اسارت در گتو می کوشد با زیر سؤال بردن تاریخ رسمی، روایت های به حاشیه رانده شده را احیا کند. استعمارگر نیز در مقابل برای سرکوب حافظه جمعی استعمارزده شگردهای گوناگونی به کار می - گیرد؛ مانند: همگون سازی فرهنگی، بی اعتبار تلقی کردن روایت استعمارزده از تاریخ، سرقت فرهنگی، تحمیل حافظه جمعی فرمایشی، استفاده از ظرفیت هنرهای تصویری مانند فیلم سازی.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱

واژه های کلیدی:

پسااستعماری،

فلسطین،

حافظه جمعی،

الیاس خوری،

رمان *أولاد العیتو* - اسمی آدم.

استناد: یزدان، هدی؛ ابویسانی، حسین؛ ناظمیان، هومن؛ پیرانی شال، علی؛ پرچگانی، فاطمه (۱۴۰۴). کارکرد حافظه جمعی در رمان

پسااستعماری *أولاد العیتو* اسمی آدم اثر الیاس خوری. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵ (۴)، ۱۷۵-۱۵۱.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jcl.2025.12892.2730

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

حافظه جمعی به عنوان تجربیات، خاطرات و هویت فرهنگی مشترک یک جامعه عمل می‌کند و خود فرآیندی است پویا؛ فرآیندی که حاصل تعامل میان یادآوری و فراموشی جمعی است. این تعامل مستمر به جامعه کمک می‌کند تا هویت و ارزش‌های خود را حفظ کند و با تحولات پیش‌رو در آینده همگام سازد.

موریس هالبواکس^۱، جامعه‌شناس و فیلسوف آلمانی-فرانسوی، که به عنوان مهم‌ترین نظریه‌پرداز در حوزه حافظه جمعی، شناخته می‌شود، برخلاف تصور رایج که حافظه و فرآیند یادآوری را امری وراثتی و زیست‌شناختی می‌دانستند، بر این باور بود که خاطرات انسان از ماهیت اجتماعی برخوردارند. از نگاه او حافظه جمعی، خاطره گروهی است که در بسترهای فرهنگی، زبانی و تاریخی شکل می‌گیرد و از طریق بازگویی، آیین‌ها و نوشتن تداوم پیدا می‌کند. او می‌گوید: «خاطرات ما جمعی هستند، با اینکه رویدادها شخصاً به خودمان مربوط است یا چیزهایی هستند که به تنهایی دیده‌ایم اما این دیگران هستند که آنها را برای ما یادآوری می‌کنند. در واقع ما اصلاً تنها نیستیم» (هالبواکس، ۲۰۱۶: ۴۵-۴۶). هالبواکس تاریخ و حافظه را دو امر مجزا می‌داند. او می‌گوید: «تاریخ و حافظه جمعی، هر دو واقعیت‌های اجتماعی در دسترس عموم هستند، با این تفاوت که تاریخ مُرده است و حافظه جمعی زنده است... لحظه آغاز تاریخ، زمانی است که خاطره‌ای از حافظه اجتماعی محو شود، در این صورت تنها وسیله نجات آن خاطرات، روایت و نوشتن آن‌ها است» (همان: ۹۸).

«نقد پسااستعماری در مقام موضوع به تحلیل ادبیاتی می‌پردازد که محصول فرهنگ‌هایی است که در واکنش به سلطه استعماری از آغاز استعمار تا زمان حاضر پدید آمده‌اند» (صالح بک و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۰). در جوامع پسااستعماری، حافظه جمعی رفته‌رفته سرکوب، تحریف و سرانجام حذف می‌شود؛ زیرا استعمارگر همواره تلاش می‌کند با بازنویسی تاریخ به سود خود و تحمیل روایت خویش، استعمارزده را از صحنه حذف کند. در چنین وضعیتی، ادبیات به عنوان ابزاری برای بازسازی و ثبت حافظه جمعی عمل می‌کند و به نوعی مقاومت در برابر تحمیل فراموشی شمرده می‌شود. ادبیات پسااستعماری فلسطین، بیش از ادبیات پسااستعماری سایر ملل حافظه‌محور است؛ زیرا فلسطین برخلاف بیش‌تر کشورهای استعمارزده که به درجاتی از استقلال دست یافته‌اند، هنوز درگیر استعمار نظامی

است و برای همین فاقد نظام حکومتی مستقل، آموزش رسمی و روایت تاریخی پذیرفته شده ملی است. در این میان، رمان *أولاد الغیتو*-اسمی آدم (فرزندان گتو^(۱): نامم آدم است) برگزیده فهرست کوتاه جایزه بوکر عربی (۲۰۱۷)، اثر الیاس خوری^(۲)، گامی مؤثر در روایت حافظه جمعی فلسطینیان شمرده می‌شود. خوری با تکیه بر خرده‌روایت‌های به حاشیه رانده شده تلاش دارد از خلال خاطراتی که شخصیت آدم دنون به عنوان یکی از بازماندگان گتوی لد جمع‌آوری می‌کند، گوشه‌ای از حافظه جمعی محو شده فلسطین را بازسازی و ثبت کند. این شکل از روایت در چهارچوب مفهوم «تاریخ از پایین» قرار می‌گیرد؛ یعنی روایتی که برخلاف تاریخ رسمی مسلط، گذشته را از نگاه فرودستان و قربانیان نظام قدرت بازگو می‌کند.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

در تاریخ یهود یا اسرائیل، سیاستمداران و حاکمان دریافته‌اند که حافظه اجتماعی چنان نقش مهمی ایفا می‌کند که نمی‌توان آن را نادیده گرفت؛ از این رو همواره سعی کرده‌اند برای رسیدن به اهداف خود در تشکیل دولت و نیز کسب مشروعیت، حافظه و تاریخ را دستکاری کنند. آنان با استفاده از اسطوره‌های دینی به عنوان ابزاری تاکتیکی تلاش کردند حافظه مربوط به آن مکان (فلسطین) را در اذهان یهودیان تحریک کنند و به این ترتیب مهاجرت ایشان به فلسطین را مشروع جلوه دهند (ر.ک: غیداء، ۲۰۱۸، ۲). با توجه به این مطلب، پرداختن به کارکردهای حافظه به عنوان کنشی مقاومتی ضروری است. در شرایط کنونی که هویت‌های جمعی بر اثر فرآیندهای تاریخی، اجتماعی و سیاسی دچار ابهام و فراموشی شده‌اند، بازسازی و ثبت حافظه جمعی اهمیتش دوچندان شده است. هدف این پژوهش، تحلیل کارکرد حافظه جمعی در رمان پسااستعماری *أولاد الغیتو*-اسمی آدم در احیای تاریخ و هویت استعمارزده است که با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و استفاده از شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده است.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- چگونه حافظه جمعی در رمان *أولاد الغیتو*-اسمی آدم در بازسازی هویت و مقابله با فراموشی تاریخ به استعمارزده کمک می‌کند؟
- در این رمان، استعمارگر برای سرکوب حافظه جمعی فلسطینیان چه شیوه‌هایی را پیش می‌گیرد؟
- با توجه به این رمان، گسست حافظه جمعی برای نسل جدید استعمارزده چه چالش‌هایی را به همراه دارد؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

در زمینه حافظه جمعی، پژوهش‌های متعددی با محوریت بررسی مفاهیم و موضوعات مختلف در این حوزه انجام شده است که در این پژوهش برخی از آن‌ها به عنوان منبع استفاده شده‌اند. در ادامه تنها به پژوهش‌هایی که به طور خاص به رمان *أولاد الغیتو-اسمی آدم* پرداخته‌اند اشاره می‌شود:

ریسان حسین در مقاله خود با عنوان «تقانات المیتاسرد قراءة في رواية أولاد الغیتو-اسمی آدم لإلیاس خوری» (مجله الابحاث كلية التربية الأساسية، العدد ۱، ۲۰۲۱) می‌گوید: نویسنده رمان با استفاده از تکنیک فراروایت، اسناد و حقایق تاریخی را به سخره می‌گیرد و ثابت می‌کند که آنچه پیروز میدان به عنوان تاریخ حقیقی منتشر می‌کند، حقیقتی ندارد.

جعیل و عطیه در مقاله خود با عنوان «أسئلة الذات في رواية أولاد الغیتو اسمی أم لإلیاس خوری» (مجله القارئ للدراسات الأدبية والنقدية واللغوية، العدد ۴، ۲۰۲۱) می‌گوید: این رمان، نمونه‌ای بارز از انسانی را نشان می‌دهد که هویتی تکه‌تکه دارد. در حقیقت هویت آدم (قهرمان داستان)، همان حقیقت گمشده‌ای است که هر فلسطینی در جست‌وجوی آن است.

حقایقی در پایان‌نامه خود با عنوان: «خوانش تطبیقی رئالیسم انتقادی در رمان‌های ادبیات مهاجرت (مطالعه مورد پژوهانه: عراقی فی باریس، أولاد الغیتو-اسمی آدم، تماماً مخصوص، همنوایی شبانه ارکستر چوب‌ها)» (فردوسی مشهد، ۱۴۰۰)، ضمن بررسی چالش‌های آسیب‌زای مهاجرت می‌گوید: بازتاب تعارض فرهنگی در این رمان‌ها به صورت چالش‌هایی چون بحران هویت، گمشدگی، تنهایی، ناامیدی، احساس دلتنگی و نوستالژی دیده می‌شود.

حقایقی در مقاله خود با عنوان «بررسی تطبیقی تجربه مهاجرت در رمان‌های *أولاد الغیتو اسمی آدم* از الیاس خوری و تماماً مخصوص از عباس معروفی» (همایش بین‌المللی پژوهش‌های میان رشته‌ای در پرتو زبان عربی و جریان‌های ادبی، شماره ۲، ۱۴۰۲) دریافت که موضوع پوچ‌گرایی، یأس و مرگ از مضامین پربسامد این دو رمان است و مهاجرت و حوادث تاریخی که در وطن رخ داده است و نیز شکست‌های سیاسی کشور مهاجرفرست، سبب تشدید پوچ‌گرایی در این دو داستان شده است.

حقایقی و همکاران در مقاله خود با عنوان: «واکاوی جامعه‌شناختی^۱ رمان *أولاد الغیتو اسمی آدم* از الیاس خوری بر پایه نظریه لوسین گلدمن^۲» (ادب عربی، ۱۴۰۲) می‌گویند: در این رمان، نویسنده ضمن

1. Sociology
2. Lucien Goldmann

نگاه انتقادی نسبت به سکوت جهان درباره فلسطین، در سطح تشریح به ترسیم حوادث تاریخی با رمز سکوت پرداخته و با انتخاب قالب مهاجر آواره، ساختارهای معنادار را ارائه کرده است.

اشتیبه در مقاله خود با عنوان: «الاتجاه الرمزی فی رواية أولاد الغیتو- اسمی آدم للکاتب الیاس خوری» (مجله *جامعة الزيتونة الدولية، العدد ۲۵، ۲۰۲۴*) می‌گوید: در این داستان علاوه بر زمان و مکان، وجود شخصیت‌هایی چون وضاح الیمن، آدم و مأمون به عنوان نماد به کار رفته‌اند.

با توجه به آنچه گذشت می‌توان گفت تاکنون پژوهشی با تمرکز بر بررسی کارکرد حافظه جمعی با رویکرد پسااستعماری روی این رمان عربی انجام نشده است و پژوهش حاضر می‌تواند خوانشی نو از این رمان ارائه دهد.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر نظریه حافظه جمعی هالبواکس اولین جامعه‌شناسی است که روشن ساخت، درک ما از گذشته تحت تاثیر تصاویر ذهنی است که برای حل مسائل زمان حاضر به کار می‌گیریم. از این رو حافظه جمعی، بازسازی گذشته در پرتو زمان حال است (Coser, 1992: 372) هالبواکس معتقد است، حافظه جمعی مجموعه ارزش‌ها، نمادها و شیوه‌های تفکر و بیان است. می‌توان حافظه جمعی را در مکان‌ها و آثار مادی و در آداب و رسوم شفاهی مانند آیین پیروزی یا ترس لمس کرد (باسولحسن، ۲۰۱۱: ۶). هالبواکس تاریخ و حافظه را دو امر مجزا می‌داند، او می‌گوید: «تاریخ و حافظه جمعی، هر دو واقعیت‌های اجتماعی در دسترس عموم هستند، با این تفاوت که تاریخ مرده است و حافظه جمعی زنده است... لحظه آغاز تاریخ، زمانی است که خاطره‌ای از حافظه اجتماعی محو شود، در این صورت تنها وسیله نجات آن خاطرات، روایت و نوشتن آن‌ها است» (هالبواکس، ۲۰۱۶: ۹۸).

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. تحلیل کارکرد حافظه جمعی در رمان

در این بخش پس از نگاهی به رمان پسااستعماری *أولاد الغیتو* اسمی آدم به تحلیل کارکرد حافظه جمعی در این رمان می‌پردازیم.

۲-۲. نگاهی به رمان *أولاد الغیتو* اسمی آدم

رمان با دخالت الیاس خوری در داستان آغاز می‌شود. او با نویسنده فرضی رمان (آدم دنون) ملاقات

می‌کند و میان آن دو اختلاف نظری شکل می‌گیرد. آدم، یک فلسطینی میان‌سال است که در یکی از رستوران‌های نیویورک، فلافل می‌پزد. پس از آنکه آدم در آپارتمان خود دست به خودکشی می‌زند، دوست گُره‌ای او، دفترها را به دست استاد خود، الیاس خوری می‌رساند تا چاپ بشوند. سرانجام خوری تصمیم می‌گیرد تا آن‌ها را به همان شکلی که هست، چاپ کند. در این دفترها، سرگذشت آدم دُنون از کودکی تا مرگ و تلاش او برای شناخت هویتش ثبت شده است. آدم در نوشته‌های خود از مهاجرتش به آمریکا، تغییر نام و گرفتن پاسپورت امریکایی می‌گوید. در همان اوایل کتاب، آدم به داستان وضّاح الیمین، شاعر اموی، گریزی می‌زند تا از سکوت مردم فلسطین سخن بگوید. آدم که در جوانی بیش‌تر به هویتی اسرائیلی تمایل داشت، لیسانس ادبیات عبری را گرفت تا معلم عبری بشود؛ اما در نهایت برخلاف میلش، او را به حیفا اعزام کردند تا در آنجا به تدریس عبری پردازد. او همچنین گاهی در روزنامه‌های اسرائیلی درباره موسیقی عبری مقاله می‌نوشت. مدتی پس از مهاجرت به آمریکا، آدم به طور اتفاقی با مأمون ملاقات می‌کند، همان مرد نابینایی که در حافظه‌اش، بخشی از خاطرات کودکی آدم را با خود همراه داشت. در این ملاقات آدم از گذشته خود می‌پرسد.

در سال ۱۹۴۸، هنگامی که مأمون، زیر درخت زیتون، نوزادی چهل‌روزه را بر پیکر بی‌جان مادرش پیدا کرد، او را برداشت و به شهر لد برگشت، به بیمارستان رفت و کودک شیرخواره را در آغوش منال گذاشت. منال در آن زمان، در لباس پرستاری کم‌سن و سال در بیمارستان از حسن دنون مراقبت می‌کرد. کودک شیرخوار کسی نبود جز آدم. در آن زمان، شهر لد به دست سربازان اسرائیلی محاصره شده بود و دورتادور آن سیم خاردار کشیده بودند. آنجا را گتو نامیدند و چون آدم، نخستین نوزاد گتو شمرده می‌شد، نام آدم را بر او نهادند. سختی‌هایی که اهل گتو تحمل می‌کردند و مشکلات فراوانی که مجبور بودند هر لحظه برای زنده ماندن با آن دست و پنجه نرم کنند خاطرات، گذشته و هویت آدم را شکل می‌دهد. آدم پس از شنیدن واقعیت‌ها و پی‌بردن به هویت اصلی خویش، تصمیم می‌گیرد، داستان زادگاه خود را بنویسد؛ برای همین به مطالعه و تحقیق می‌پردازد؛ اما در حین مطالعه منابع و کتاب‌ها متوجه شکاف‌هایی در روایت تاریخ می‌شود. از این رو، آدم برای یافتن حلقه‌های گمشده تاریخ تلاش می‌کند تا با یادآوری خاطرات گذشته خود و صحبت با افرادی که از گتوی لد زنده مانده‌اند به بخش نانوشته‌های تاریخ دست پیدا کند.

حافظه جمعی عبارت است از مجموعه پدیدارهای اجتماعی در باب گذشته که هر گروهی از طریق تعاملات بین اعضایش آن‌ها را تولید و نهادینه می‌کند و سپس انتقال می‌دهد (Jedlowski, 2001: 33). نخستین گام برای حفظ و انتقال حافظه جمعی، ثبت آن یا روایت‌سازی است. به همین دلیل، در برابر روند استعمار که با هدف محور روایت فلسطینی جریان دارد، ثبت خاطرات شفاهی و بازنویسی حافظه ضرورت یافته است.

آدم دنون در جوانی هنگامی که می‌خواست خودش را به دیگران معرفی کند، در پاسخ به این پرسش که از کجا آمده است؟ فقط یک کلمه می‌گفت: «از گتو». دیگران این طور برداشت می‌کردند که آدم از بازماندگان گتوی ورشو است. آدم روایت گتوی ورشو و گتوی لد را با هم مقایسه می‌کند: «الحکایات الأولى قرأها مَرَات لا تحصى حتی انخفرت فی ذاکرتی والحکایات الثانیة کانت کالوشم المرسوم علی روحی» (خوری، ۲۰۱۷: ۱۲۴).

(ترجمه: روایت‌های گتوی ورشو را بارها و بارها خواندم تا اینکه در حافظه‌ام حک شد در حالی که روایت‌های گتوی لد مثل خالکوبی روی جانم نقش بسته بود.)

این پرسش مطرح می‌شود که چرا ذهن دیگران به سمت گتوی لد نمی‌رود و از همان ابتدا گمان می‌کنند که مقصود آدم از گتو، گتوی ورشو است؟ چرا روایت‌های گتوی ورشو به صورت مکتوب موجود است اما خبری از روایت‌های گتوی لد نیست؟

می‌دانیم که تاریخ رسمی روایت‌ها را در مرکز قرار می‌دهد و برخی دیگر را مسکوت می‌گذارد. گفتنی است، روایت گتوی ورشو^(۴) به عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای مقاومت یهودیان در برابر نازی‌ها در تاریخ‌نگاری رسمی جایگاه ویژه‌ای دارد. خیزش گتوی ورشو در سال ۱۹۴۳ به طور گسترده ثبت و بازنمایی شد؛ زیرا گویای مقاومت و قهرمانی یهودیان بود. اسرائیل ضمن برخورداری از پشتیبانی سیاسی و فرهنگی جوامع غربی، چون به دنیای رسانه‌ها دسترسی داشت، توانست با برجسته‌سازی این بخش از تاریخ برای خود هویت‌سازی کند. در مقابل، روایت گتوی لد که تصویری از سرکوب و اشغال فلسطین است در تاریخ رسمی مسکوت ماند.

شهر «لد» در سال ۱۹۴۸ طی جنگ‌های موسوم به جنگ استقلال اسرائیل اشغال شد و ساکنان آن به دنبال پاک‌سازی نژادی اشغالگران مجبور شدند، خانه و کاشانه خود را ترک کنند. می‌توان گفت که این فاجعه انسانی با وجود اهمیت تاریخی‌اش به چند دلیل به حاشیه رانده شده است: الف) اسرائیل با سلطه‌ای که بر روایت‌های تاریخی دارد، تلاش می‌کند با حذف حافظه جمعی فلسطینیان فرودست، این

جنایات را در اذهان عمومی کم‌رنگ جلوه دهد؛ ب) فلسطینی‌ها که در سطح جهانی از حمایت مؤثری برخوردار نیستند و در دسترسی به رسانه‌ها محدودیت دارند، نمی‌توانند روایت خود را به طور گسترده بازنمایی کنند؛ ج) تاریخ رسمی بر روایت هولوکاست تمرکز دارد تا بتواند به سیاست‌های اسرائیل مشروعیت بدهد؛ د) استعمارگر مقاومت یهودیان در گتوی ورشو را به عنوان نماد مقاومت و در مقابل، مقاومت فلسطینیان در برابر اسرائیل را به عنوان اعمال تروریستی بازنمایی می‌کنند و به این شکل به افکار عمومی جهت می‌دهند.

در بخشی از رمان، نویسنده به گفت‌وگویی که میان آدم و دکتر حنا جریس، مورخ، جریان دارد می‌پردازد. در این گفت‌وگو دکتر حنا از آدم سند مکتوبی می‌خواهد تا بتواند تئوری خودش را ثابت کند. تئوری او این بود که بلشویک‌های عربی در اردوگاه‌های اُسرای جنگ جهانی اول شکل گرفتند. او در ملاقات با پسر یکی از آن اسیران متوجه صحت تئوری‌اش شد اما چون سند مکتوبی در این زمینه نداشت، حاضر نمی‌شد مطلبش را بنویسد، برای همین آدم به دکتر حنا گفت که شهادت پسر آن شخص برای اثبات تئوری‌اش کافی است. در این هنگام دکتر حنا در پاسخ گفت:

«فالتاریخ یجب أن یستند إلى الوثائق المكتوبة، ومن الأفضل أن تكون وثائق رسمية» (همان: ۱۵۹)

(ترجمه: تاریخ باید به اسناد مکتوب استناد داده بشود، بهتر است که اسناد رسمی باشند.)

اینجا خوری به یکی از موانع اصلی ثبت حافظه جمعی و بازنویسی تاریخ اشاره می‌کند. تأکید مورخ بر وجود مستندات رسمی و مکتوب برای اثبات نظرش نشان می‌دهد که تاریخ رسمی تا چه اندازه تحت تأثیر قدرت هژمونی است. در تاریخ‌نگاری رسمی، اسناد مکتوب و رسمی به عنوان معتبرترین منابع تاریخی شمرده می‌شوند و در مقابل تاریخ شفاهی که حاصل نقل قول‌ها و خاطرات است، کم‌ارزش تلقی می‌شود. با توجه به این مطلب، حافظه جمعی فلسطینیان که در قالب روایت‌های شفاهی حفظ شده‌اند، برای ثبت در تاریخ رسمی ارزش و اعتباری ندارند و به تنهایی نمی‌توانند چیزی را اثبات یا رد کنند. به این ترتیب استعمارگر که قدرت دارد با حذف روایت استعمارزده، طوری تاریخ را تنظیم می‌کند که روایت خود را مشروع جلوه بدهد.

۱) در ادامه، آدم به دکتر حنا می‌گوید: «ما إحنا تاریخ نکبتنا کله مش مکتوب، یعنی هیک بکونش عنا تاریخ؟ ویکونش فی نکبة؟ هل هذا معقول؟» (همان). (ترجمه: تاریخ نکبت ما تمامش نوشته نشده، با این حساب، ما تاریخی نداریم؟ نکبتی نداریم؟ این منطقی است؟)

آدم با زیر سؤال بردن حرف مورخ سعی دارد عمق بحران تاریخ‌نگاری رسمی را به او بفهماند. اینکه چطور نادیده گرفتن حافظه جمعی و پافشاری بر مستندات مکتوب موجب می‌شود تا صدا، تاریخ و هویت یک ملت از صحنه روزگار حذف شود و این خود ادامه همان مسیر اشغالگران در پاک‌سازی نژادی است.

استعمارزده در واکنش به تاریخ رسمی سه گزینه پیش رو دارد: آن را به طور کامل بپذیرد، طرد کند یا تجارب حذف شده از تاریخ را به آن ضمیمه کند. از نگاه آدم، پُر کردن شکاف‌های تاریخ با افزودن حافظه جمعی (خاطرات و تاریخ شفاهی)، بهترین راه‌حل است. در بخشی از رمان به شهادت مفید شحاده اشاره می‌شود:

«قیل إن الجندی عندما سمع کلام مفید انمال بکعب بندقیته ضرباً علی رأس الفتی، والفتی لم یجم رأسه ببیده،.. ثم هوی دفعة واحدة. قیل إن الجندی لم یضرب الفتی بکعب بندقیته، بل دفشه کی یبعده عن الأسلاک، وإن مفید بدل أن یتراجع اختل توازنه فهوی. قیل إن الجندی لم یدفش الفتی أو یضربه، بل سقط الفتی لأنه أصیب بضربة شمس بعد وقوفه عشر ساعات متواصلة تحت شمس تموز المتهبة» (همان: ۲۴۴).

(ترجمه: گفته‌اند که وقتی سرباز حرف مفید را شنید با قنداق تفنگش یک بار کوبید به سر جوان. جوان هم که با دستانش هوای سرش را نداشت، چند لحظه بعد خورد زمین. گفته‌اند که سرباز با قنداق تفنگش به جوان ضربه‌ای نزده، بلکه او را هل داده تا از سیم‌های خاردار دورش کند اما مفید به جای اینکه به عقب برود، تعادلش را از دست داده و افتاده زمین. گفته‌اند که سرباز، جوان را هل نداده یا نزده؛ بلکه جوان نقش بر زمین شد، چون بعد از اینکه ده ساعت پشت سر هم زیر آفتاب سوزان چله تابستان ایستاده بود، دچار آفتاب‌زدگی شد.)

وجود چند روایت متناقض برای یک صحنه که مردم شهر به عنوان شاهدان عینی در آن حضور داشتند، شکاف حافظه جمعی و ضرورت بازسازی و ثبت آن را نشان می‌دهد. در روایت نخست که سرباز، قاتل جوان فلسطینی است؛ خشونت استعمارگر ترسیم شده است. در روایت دوم که سرباز اسرائیلی فقط جوان را کمی هل داده، کار دیگری نکرده است و جوان به طور اتفاقی خودش بر زمین افتاده است؛ می‌توان دید که چگونه خشونت به یک اتفاق طبیعی و تصادفی تقلیل پیدا کرده است. در روایت سوم که مرگ طبیعی جوان را ناشی از آفتاب‌زدگی توصیف می‌کند، می‌توان دید که چگونه با سلب مسئولیت از سرباز اسرائیلی، او بی‌گناه جلوه داد می‌شود.

این تنوع روایت‌ها، نمادی از روند تحریف حافظه جمعی به دست قدرت‌ها است. استعمارگر در روایت رسمی تلاش دارد به هر طریقی که می‌شود (کاستن بار مسئولیت یا طبیعی دانستن مرگ در

فضای جنگ) از زیر بار مسئولیت خشونت نظامی بگریزد. در هر صورت این جوان فلسطینی قربانی شد و جانش را از دست داد. او به نامه‌ای که از دکتر لهیمان، مربی اسرائیلی، در دست داشت امید بسته بود و آن را باور کرده بود. مفید گمان می‌کرد که با نشان دادن نامه (در حکم امان‌نامه) به اسرائیلی‌ها نجات پیدا خواهد کرد اما صحنه شهادتش ثابت کرد که در جنگ معادله‌ها تغییر می‌کند.

در ادامه، آدم به این مطلب اشاره می‌کند که چون اکنون نسخه‌ای از نامه دکتر لهیمان در اختیار ندارد، بنابراین طبق نظر تاریخ‌نگاری رسمی حق نوشتن این روایت را ندارد، چون وجود شاهدان عینی به تنهایی کافی نیست. آدم به این نکته می‌پردازد که نادیده گرفتن حافظه جمعی مردم بومی، چقدر راحت می‌تواند موجب حذف روایت آنها از تاریخ می‌شود. در چنین موقعیتی که ممکن است اسناد مکتوب از بین رفته باشند یا حتی تحریف شده باشند، بایستی به کمک بازسازی و ثبت حافظه جمعی و تکیه بر شاهدان عینی و تاریخ شفاهی، روایت فرودستان را بیان کرد.

خوری به نمونه‌ای دیگر از تحریف می‌پردازد. در صحنه حضور مراد در رستوران آدم، واقع در نیویورک، مراد به او می‌گوید که چرا دوست ندارد فلافل را در رستوران‌های اسرائیلی که همه جای شهر هستند، بخورد:

«سرقوا البلد بشطارتم وقوتهم، صحتین ومبروك عليهم، اما الفلافل فلا، هذا تدوير، تحیل یسمون التبوله سلطه الكیوتز^(۴)، والحمص خصص.. هل هذا معقول! هذه قلة شرف» (همان: ۳۶۶).

(ترجمه: کل کشور را با زرنگی و زورشان بالا کشیدند، نوش جان‌شان! مبارک‌شان باشد! اما فلافل را دیگر نه. این تقلب است. تصور کن اسم سالاد تبوله را گذاشته‌اند سالاد کیوتص، اسم حمص را گذاشته‌اند خصص... این کار منطقی است؟ این بی‌شرفی است!)

برخی معتقدند که اصل فلافل مصری است و ریشه‌های آن به فرهنگ مصر باستان برمی‌گردد، جایی که در آشپزی مصری فرعون‌ی وجود داشته است. در حالی که شامی‌ها، از جمله فلسطینی‌ها، لبنانی‌ها و سوری‌ها، معتقدند که اصل فلافل، شامی است و از بلاد شام به کشورهای مختلف جهان منتقل شده است. در سال ۲۰۰۴، اسرائیل با چاپ یک کارت پستال اعلام کرد که فلافل «غذای ملی اسرائیل است» (القدس العربی، ۲۰۲۴).

مراد با لحن طنزآمیزی به موضوع سرقت فرهنگی اشاره دارد. گفتنی است، آمیختگی فرهنگی با سرقت فرهنگی تفاوت دارد. در سرقت فرهنگی، ضمن تقلید و بهره‌مندی از فرهنگ دیگری و نفی

صاحب اصلی آن، ادعای مالکیت می‌کنیم؛ اما در آمیختگی فرهنگی انتساب فرهنگ به صاحبش همچنان پابرجا است. مثلاً اسرائیل نام غذاهای اصیل و محلّی عربی را به نام‌های عبری تغییر می‌دهد (سالاد تبوله ← سالاد کیبوتص و حمص ← حمص) یا ادعا می‌کند که مالکیت غذایی عربی مثل فلافل متعلق به خودش است. در حقیقت اسرائیل با هدف حذف هویت، تاریخ و حافظه جمعی عربی در پی هویت‌سازی یا جعل هویت برای خود است. در چنین شرایطی، علاوه بر معرفی و عرضه غذاهای بومی در سطح جهان، توجه به این نوع غذاها در رمان‌های پسااستعماری نیز، نوعی بازسازی و ثبت حافظه جمعی شمرده شود.

در فرآیند شکل‌گیری حافظه جمعی، رسانه‌ها به ویژه فیلم و سینما نقش مهمی در بازنمایی و تثبیت روایت‌های تاریخی ایفا می‌کنند. در بخشی از رمان، آدم به صحبت‌های دکتر سام که یک پزشک آمریکایی-یهودی بود، اشاره می‌کند. این پزشک و همسرش به فرهنگ و هنر شرقی-عربی علاقه داشتند و نسبت به قضیه پناهندگان فلسطینی در اردوگاه‌ها ابراز همدلی می‌کردند. روزی دکتر سام درباره مستند «شوآه» می‌گوید:

«إن فیلم شواه للانزمان غیر حیاته وکانت أحد الأسباب التي جعلته يتماهي مع يهوديته ويقرر العودة إلى أرض الميعاد» (خوری، ۲۰۱۷: ۴۰۹).

(ترجمه: که فیلم «شوآه» ساخته کلود لانزمان زندگی‌اش را تغییر داد و یکی از دلایلی بود که باعث شد با هویت یهودی‌اش احساس نزدیکی کند و تصمیم بگیرد به سرزمین موعود برگردد).

مستند نه و نیم ساعته شوآه که در سال ۱۹۸۵ منتشر شد، شامل گفتگوهایی با شاهدان هولوکاست است که روایت رسمی تاریخی اسرائیل از این رویداد را بازتاب می‌دهد. روایت رسمی اسرائیل از هولوکاست طوری بازنویسی شده است که با تأسیس دولت اسرائیل به عنوان مرهمی بر رنج یهودیان مرتبط شود. در این روایت، فلسطین سرزمینی اشغالی نیست؛ بلکه حق تاریخی یهودیان است و به آن سرزمین موعود می‌گویند. با افزایش تمرکز افکار عمومی بر روایت رسمی هولوکاست، روایت فلسطینیان بیش‌تر به حاشیه می‌رود و آنها بیش‌تر در سکوت تحمیلی فرو می‌روند.

امروزه برای مشروعیت‌بخشیدن به هویت به طور گسترده‌ای به حافظه توسّل می‌جویند، چون معنای اصلی هر هویت فردی و یا جمعی همچون امری نگریسته می‌شود که از طریق به یادآوری حفظ می‌شود. طبق این چشم‌انداز، حافظه اجتماعی بیان تجربه‌ای جمعی است که به یک گروه هویت می‌بخشد،

به آن حسّی از گذشته‌اش می‌دهد و آرمان‌ها و آرزوهای آن را برای آینده تعریف می‌کند (Fentress & Wickham, 1992: 25). تأثیر این مستند بر بازگشت دکتر سام به فلسطین و احساس نزدیکی او با هویت یهودی‌اش گویای نقش برجسته رسانه در ثبت و بازسازی حافظه و هویت‌سازی است. در این میان، ضرورت بازسازی و ثبت حافظه جمعی استعمارزده دو چندان می‌شود. ادبیات فلسطینی با روایت اشغال و آوارگی فلسطینیان می‌تواند، سکوت مردم فلسطین را بشکند و با روایت تک صدایی اسرائیل مقابله کند.

۲-۱-۲. پاسداری از حافظه جمعی یا نیاز به فراموشی؟

نقش ضروری حافظه در زندگی اجتماعی به این واقعیت مرتبط است که حافظه جمعی، بخشی از دستگاه معنا‌ساز فرهنگ است (Schwartz, 2000: 17)؛ زیرا تجربه‌ها و روایت‌های جمعی تنها از طریق آن منتقل و بازتولید می‌شود. به این ترتیب، حافظه جمعی بستری برای شکل‌دهی به فرهنگ و استمرار ارزش‌ها و سنت‌های گروه فراهم می‌سازد.

آدم در جوانی با اینکه در رشته زبان عبری تحصیل کرد، اما سرانجام به عنوان معلم عربی مجبور شد تدریس کند. او در دوره دانشگاه از صرف و نحو عربی فاصله گرفت و به همین دلیل برای تدریس مبحث «مثنی» دچار مشکل شد. آدم درباره این مبحث می‌گوید:

«ولا أفهم لماذا لا يحذف من لغة العرب، مثلما حُذف في كل اللغات القديمة» (خوری، ۲۰۱۷: ۳۷).

(ترجمه: درک نمی‌کنم چرا مثنی همان طور که از سایر زبان‌های قدیمی حذف شده از زبان عربی حذف نمی‌شود؟)

می‌توان گفت که زبان‌های دیگر به دلیل ساده‌سازی و همگون‌سازی فرهنگی، این ویژگی را از دست داده‌اند، اما زبان عربی با حفظ این ویژگی در برابر همگون‌سازی فرهنگی (به عنوان یکی از اهداف استعمارگر) مقاومت کرده است.

در ادامه، آدم برای حل این مشکل به پیشنهاد دوستش کتاب الاغانی ابوالفرج اصفهانی را مطالعه می‌کند و نظرش را درباره کتاب می‌گوید:

«أجرت في كتاب الأغاني كأني كنت أقوم بزيارة إلى ذاكري» (همان: ۳۹).

(ترجمه: در کتاب اغانی غوطه ور شدم، انگار که داشتم با حافظه‌ام دیدار تازه می‌کردم.)

در جایی دیگر آدم به موضوع حفظ قرآن در دوران کودکی اش اشاره می‌کند. منال شخصی را به خانه می‌آورد تا به آدم در حفظ قرآن کمک کند. در پاسخ به اینکه هدف اصلی از حفظ قرآن چه بود؟ آدم توضیح می‌دهد:

«حفاظاً على لغتي العربية، بعدما شعرت الأقلية الصغيرة التي بقيت في المدينة من السكان اللدّ، بأن كلّ شيء عربيّ مهّدّ بالانقراض، في ظلّ الدولة الجديدة التي استولت على فلسطين» (همان: ۸۹).

(ترجمه: برای محافظت از زبان عربی‌ام بود. اقلیت کوچکی از ساکنان لد که در شهر مانده بودند، حس کردند که هر چیز عربی که دارند، زیر سایه دولت جدید که فلسطین را قبضه کرده در معرض خطر نابودی قرار دارد.)

منال یک مسیحی عرب است که برای مقابله با خطر عربی‌زدایی از خاطره قومی (حافظه جمعی)، فرزندش را وادار به حفظ قرآن می‌کند. به عبارتی دیگر، انتقال مفاهیم تاریخی و فرهنگی به نسل‌های آینده از طریق قرآن به عنوان انتقال دهنده حافظه جمعی انجام می‌شود، بنابراین قرآن یک سلاح فرهنگی قوی در برابر سیاست حذف استعمارگر است که در پی خاطره‌زدایی از استعمارزده است.

فرضیه بت‌های ذهنی، نخستین بار در اثر فرانسس بیکن، فیلسوف و سیاستمدار انگلیسی، مطرح شد. او یکی از بنیان نهضت رنساس بود. او علیه تفکر سنتی پیشین قیام کرد و خواستار روش علمی تحقیق و اختراع شد. بیکن آن چنان علیه سنت عاصی بود و چنان از مزاحمت معتقدات گذشته مطمئن که هرگز به ذهنش خطور نمی‌کرد، خاطره قومی (حافظه جمعی) بتواند در بردارنده گنجینه‌های نفیسی باشد. اگر امروزه ما می‌توانیم چنین تفسیری داشته باشیم به این سبب است که در دورنمای تاریخی تفکر غرب شاهد حرکت نزولی تحولی هستیم که چهارصد سال پیش بیکن آن را باب‌گشایی کرد. شیوه‌ای را که بیکن برای این منظور اتخاذ می‌کند، می‌توان روش «خاطره‌زدایی» نامید (ر.ک: شایگان، ۱۳۸۰: ۴۲-۴۰).

استعمارگر با خاطره‌زدایی از تفکر استعمارزده، ابتدا بندناف رابطه او را با گذشته، سنت و خاطراتش می‌برد و در همان لحظه با جعل حافظه، تصاویری وارونه و غیر واقعی به او القا می‌کند. سپس استعمارزده که دچار خلأ و بحران هویتی شده است به راحتی در زندگی خویش، مطابق خواسته استعمارگر فکر می‌کند و گام برمی‌دارد. این درست همان وضعیتی است که نسل جدید استعمارزده

تجربه می‌کند. شایگان می‌گوید: «حافظه و خاطره اقوام و ملل به سان شاخ و برگ‌های درخت بزرگ اساطیری است. کافی است که ارتباط با ریشه قطع گردد تا شاخه بپلاسد و چون عضوی زائد از درخت جدا گردد» (همان: ۲۲۹)؛ بنابراین لازمه پیش‌گیری از رسیدن به چنین مرحله‌ای، پاسداری از سنت، حافظه جمعی و خاطرات قومی و انتقال صحیح و به موقع آن به نسل‌های آتی است.

نمونه‌هایی که در بالا آمد به نقش زبان و ادبیات بومی در انتقال حافظه جمعی اشاره دارد. ادبیات به حفظ و تقویت هویت فرهنگی و تاریخی یک جامعه کمک می‌کند و به افراد امکان می‌دهد تا با گذشته خود ارتباط برقرار کنند. همچنین، ادبیات به بازنمایی و تحلیل تجربیات تاریخی و اجتماعی می‌پردازد و سبب درک عمیق‌تر از رویدادها و تحولات تاریخی می‌شود. بنابراین ادبیات نقش مهمی در شکل‌گیری و انتقال حافظه جمعی دارد، زیرا از طریق داستان‌ها، اشعار و متون ادبی، تجربیات و خاطرات جمعی به نسل‌های بعدی منتقل می‌شود. مهم‌ترین فایده حافظه جمعی، شکل‌دادن هویت است. «حافظه جمعی، روایتی از نبردها، پیروزی‌ها و شکست‌ها ارائه می‌دهد و اعضای گروه می‌توانند بر اساس آن، هویت زمان حال خویش را پیدا کنند» (Pool, 2008: 158)

زبان بومیان به عنوان یکی از ارکان اصلی هویت فرهنگی عمل می‌کند. زبان نه تنها وسیله‌ای برای برقراری ارتباط است، بلکه بخشی از هویت فردی و جمعی افراد را تشکیل می‌دهد. حفظ زبان بومی به معنای حفظ هویت فرهنگی و تاریخی جامعه و نیز مقاومت در برابر استعمار است. زبان بومیان، وسیله‌ای است برای انتقال داستان‌ها، افسانه‌ها و سنت‌های شفاهی که خود بخشی از حافظه جمعی جامعه را تشکیل می‌دهند. در بسیاری از جوامع (فلسطین)، داستان‌های شفاهی نقش مهمی در آموزش ارزش‌ها به نسل‌های آینده دارند.

در اسطوره‌های یونان، نهری هست به نام نه‌ر منموسینه^۱. این نه‌ر نماد حافظه و یادآوری است. نوشیدن آب این نه‌ر به ارواح کمک می‌کرد تا خاطرات خود را به یاد آورند (ر.ک: المسکینی، ۲۰۱۱: ۲۲۸). پیام این نه‌ر این است که حافظه و یادآوری می‌تواند به شناخت بهتر خود و درک عمیق‌تر از زندگی کمک کند. همچنین، این نه‌ر نشان‌دهنده اهمیت حفظ و انتقال دانش و تجربیات به نسل‌های بعدی است. در مقابل نه‌ر دیگری هست به نام «لته»^۲ که نماد فراموشی است. ارواح مردگان پس از ورود به دنیای زیرین از آب این نه‌ر می‌نوشیدند تا خاطرات زندگی گذشته خود را فراموش کنند

1. Mnemosyne

2. Lethe

(ر.ک: دیفانیبه و آخرون، ۲۰۱۴: ۲۲). پیام نهر فراموشی این است که فراموشی می تواند راهی برای رهایی از درد و رنج های گذشته باشد. وجود این دو نهر در کنار یکدیگر، لزوم تعادل بین فراموشی و یادآوری را تداعی می کند؛ بنابراین همان قدر که انسان به یادآوری نیاز دارد به فراموشی نیز، نیاز دارد. در سه نمونه زیر، آدم به این موضوع می پردازد:

«والیوم أجلس کي أکتب ما تذکرته و رأیته، فأشعر بأن الذاکرة عبء ثقیل لا یستطیع أحد تحمّله، لذا أتى النسیان کي یحرّنا منه. منذ تلك اللحظة، بدأ ثقل ذاکرتي یرهقني، فقترت أن أکتبها کي أنساها» (خوری، ۲۰۱۷: ۹۶).

(ترجمه: امروز می نشینم تا هر چه را که یاد آمده و دیده ام، بنویسم. احساس می کنم که حافظه بار سنگینی است که هیچ کس نمی تواند آن را بر دوش بکشد، برای همین خدا فراموشی را آفریده تا ما را از این بار سنگین نجات بدهد. از همان لحظه سنگینی حافظه ام دارد من را خسته می کند، برای همین تصمیم گرفتم بنویسم تا فراموشش کنم.)

نوشتن، تنها ابزاری برای حفظ و انتقال خاطرات نیست. نوشتن روشی است برای فراموشی دردها. آدم با نوشتن می تواند واقعیت تحریف شده به دست استعمارگر را بازسازی کند و به این ترتیب بر گذشته خودش مسلط بشود. آدم در جایی دیگر، هنگامی که می خواهد روایت قربانیان کشتار لد را بازگو کند، می گوید:

«ثم إنهم أرادوا نسیانها، وهذا حقهم، إذ کیف یستطیع الإنسان أن یحمل جثته علی ظهره یتابع حیاة العادیة؟» (همان: ۳۱۵).

(ترجمه: تازه آنها خواسته اند فراموش کنند، این حق شان است. آخر انسان چطور می تواند جسدش را به دوش بکشد و به زندگی عادی اش ادامه بدهد؟)

جنازه ای که انسان بر دوش می کشد، استعاره از حافظه جمعی است. حافظه جمعی مردم لد مالا مال از خاطرات و تجربیات دردناک کشتار لد است. زندگی کردن با تکرار این خاطرات دردآور ناممکن است، بنابراین مردم فراموشی را انتخاب کرده اند. حافظه انسان توانایی ذخیره همه دیده ها و شنیده ها را ندارد و فراموش کردن تمام رخداد های گذشته نیز، ممکن نیست. نتیجه محدودیت حافظه و وابستگی انسان به خاطرات گذشته این است که سیستم ادراکی انسان به صورت انتخابی عمل می کند و دست به گزینش می زند، پس فراموشی خود نوعی انتخاب است. با اینکه انسان نیازمند تعلق به گذشته تاریخی است و هویت خود را از آن می گیرد؛ اما زندگی و پویایی او مستلزم دل کندن از همان گذشته ای است

که راه او را به سوی آینده مسدود کرده است. زمانی که تعلق به گذشته ما را به سمت سقوط سوق می‌دهد، باید فراموش کرد. پل ریکور، فیلسوف فرانسوی، پیشنهاد می‌کند به جای اینکه جزء به جزء یک خاطره را بیرون بکشیم و بگذاریم آسیب‌های ناشی از زخم‌های گذشته ما را به طور مداوم به طرف آن بکشاند، سعی کنیم از آن سرمشقی برای آینده بسازیم و از این طریق گذشته را به آینده پیوند دهیم. در اینجا علاوه بر اینکه خاطره از ما جدا شده و در گذشته مستقر شده است، تنها عنصری از آن منتقل می‌شود که رو به آینده دارند (ریکور، ۱۳۸۵).

در جایی دیگر از رمان، آدم در پاسخ به یکی از ساکنان قدیمی شهر لد که دلتنگ احساسات مربوط به روزگار گنو است و این دلتنگی و اشتیاق را به نوعی گرمابخش روح توصیف می‌کند، با لحن طنزآمیزی می‌گوید:

«إن علیّ أن أتخلص من دفء الذاكرة، لأن هذا الدفء يجعلني أشعر بأن جلدي يحكني، وأني أريد أن أمزق ذاكرتي كي أخرج من شرنقة الحنين، وأنظر إلى المستقبل» (خوری، ۲۰۱۷: ۱۹۱).

(ترجمه: من که باید از گرمای حافظه خلاص بشوم، چون گرمی‌اش باعث می‌شود حس کنم پوستم خارش دارد. من می‌خواهم حافظه‌ام را پاره‌پاره کنم تا از پیله دلتنگی بیرون بیایم و به آینده نگاه کنم).

دلتنگی برای گذشته سبب می‌شود تا روح انسان از طریق تکرار خاطرات با گذشته‌اش ارتباط برقرار کند. نویسنده این ارتباط با گذشته را گرمای حافظه توصیف می‌کند. اینکه آدم از این گرما لذتی نمی‌برد و احساس می‌کند پوستش خارش گرفته است، گویای شدت فرسودگی روحی او از تکرار خاطراتش است. او برای رهایی از این درد مستمر نیاز به فراموشی دارد.

از نگاه ریکور، وظیفه به‌خاطر داشتن نه تنها شامل حس عمیق ما به گذشته است، بلکه شامل انتقال معانی حوادث گذشته به نسل آینده نیز هست؛ بنابراین جنبه اصولی-اخلاقی خاطره روبه آینده است. تا زمانی که ما در حال ترومای ناشی از صدمات و تحقیرات تاریخی به سر می‌بریم، حرکت مان دقیقاً به عکس جریان بالا خواهد بود (ریکور، ۱۳۸۵). ریکور می‌گوید که گاهی بیش از حد خاطره داریم، یعنی بیش از حد خفت‌ها و ضعف‌ها را به یاد می‌آوریم و گاهی نیز با کمبود خاطره و افراط در فراموشی روبه‌رو هستیم (ر.ک: ریکور، ۱۳۷۴: ۴۷). او یادآوری بیش از حد خفت‌ها و ضعف‌ها را موجب جریحه‌دار شدن حافظه می‌داند. حافظه زخمی بیش از هر چیز می‌تواند طعمه آن چیزی شود که فروید آن را «غلیان‌های تکرار» می‌نامد. فروید از بیمارانی صحبت می‌کند که با تکرار خاطرات

مشخصی از دوران کودکی خود، از درمان ابا داشتند. این افراد به طور مداوم و بی اختیار عارضه‌های بیماری خود را تکرار می‌کنند و در نتیجه قادر به یاد آوردن و دوباره‌سازی گذشته خود، به صورتی که قابل قبول باشد، نیستند. گویی این تکرار، آنان را از مسئولیت به مثابه یک فرد آزاد مبرا می‌کند. در واقع این غلیان‌ها مانع فعالیت واقعی حافظه می‌شود، یعنی اجازه نمی‌دهد جامعه به گونه‌ای قابل قبول با گذشته خود مواجه شود و آن را بازسازی کند (ر.ک: ریکور، ۱۳۷۷: ۳۵).

با توجه به آنچه که گفته شد، در جوامع پسااستعماری، فراموشی می‌تواند به عنوان یک ابزار مهم در بازسازی حافظه جمعی و فردی عمل کند. در هر سه نمونه، فراموشی به عنوان یک عمل انتخابی و یک مکانیسم دفاعی مطرح شده است که به افراد و جوامع کمک می‌کند تا از تجربیات تلخ و دردناک گذشته‌های یابند، زخم‌های کهنه خود را مرهم بگذارند و به سوی آینده گام بردارند. در بخشی از رمان، آدم می‌گوید که تازه در دانشگاه به معنی تروما پی برد، یعنی زمانی که:

«أخذت درساً عن المحرقة النازية، حيث وصف الأستاذ التروما التي أصابت اليهود الذين نجوا من الكارثة» (خوری، ۲۰۱۷: ۱۳۲).

(ترجمه: درسی درباره هولوکاست گذراندم و آنجا استاد ترومای یهودیان نجات‌یافته از هولوکاست را توصیف کرد.)

هدف آنان از آموزش ترومای یهود در دانشگاه مقابله با فراموشی و پاسداری از حافظه جمعی یهودیان است اما طبق نظر ریکور برای خلاصی از تروما نباید آن را تکرار کرد، بلکه باید از آن درس‌هایی برای آینده گرفت. اگر یهودیان فراموشی آگاهانه را انتخاب می‌کردند، می‌توانستند درس‌هایی چون احترام به حقوق بشر، مبارزه با تبعیض نژادی و پذیرش تنوع فرهنگی را به نسل‌های آینده منتقل کنند و از آن برای ساختن آینده‌ای بهتر بهره ببرند. با این رویکرد، حافظه از چرخه تکرار رنج رها می‌شد و نسل آینده می‌توانست با هدف تحقق صلح به گفت‌وگو بنشیند.

۳-۱-۲. نسل جدید فلسطینیان و حافظه جمعی

نسل جدید در بازخوانی هویت خود، همواره با حافظه جمعی در تعامل است. این تعامل، بنیان درک آنها را از حال و گذشته شکل می‌دهد و مسیر هویت‌یابی فرهنگی ایشان را هموار می‌سازد.

گفتنی است که حافظه جمعی صرفاً به محصولات یادمانی که هالبواکس نام می‌برد (زیارتگاه‌ها، مجسمه‌ها، یادمان‌های جنگ و...) منحصر نمی‌شود. آنچه که پیر نوراً (۱۹۸۹: ۷) به عنوان مکان‌های خاطره معرفی می‌کند، فراتر از محصولات یادمانی هالبواکس است و تقریباً شامل تمام چیزهایی است

که خاطره‌ای به آن پیوست می‌شود (تصویری از کتاب، شنیدن یک موسیقی، استشمام بویی آشنا در فضایی از شهر، حضور در یک مکان و گردهمایی چند دوست قدیمی) (Urry, 2003: 388-405). در بخشی از رمان، آدم به سه پدرش اشاره دارد؛ پدر نخست یا همان پدر بیولوژیکی، پدر دوم حسن دنون و پدر سوم مأمون. آدم هیچ نام و نشانی از پدر اولش ندارد. از او هیچ خاطره‌ای ندارد. از آن مرد هیچ تاریخی نمانده است. او از پدر اولش می‌گوید:

«فهذا الرجل لا يعني شيئاً بالنسبة لي» (خوری، ۲۰۱۷: ۱۶۷).

(ترجمه: این مرد هیچ مفهومی برای من ندارد).

این پدر، وضعیت قطع ارتباط نسل جدید با خاطره قومی را تداعی می‌کند. وضعیتی که موجب بحران هویت می‌شود.

از پدر دوم برای آدم، نام و عکسش باقی می‌ماند. در حقیقت خاطره این پدر از طریق منال به آدم منتقل می‌شود. منال برگه‌هایی از کیف حسن دنون پیدا می‌کند و آن را به عنوان خاطره‌ای که از همسرش باقی مانده است به آدم می‌سپارد و آدم هیچ وقت حاضر نمی‌شود آن برگه‌ها را از بین ببرد یا به دولت تحویل بدهد؛ حتی دکتر حنا جریس به او می‌گوید که این برگه‌ها ارثیه خانوادگی نیست، بلکه حافظه جمعی ملت فلسطین است. به عبارتی دیگر، دکتر حنا به آدم هشدار می‌دهد که حافظه فردی زمانی کارآمد است و می‌توان از آن پاسداری کرد که با حافظه جمعی گره بخورد. وجود حسن دنون برای آدم، یادآور وجود پیوند عاطفی نسل جدید فلسطین با هویت و تاریخشان است. پیوندی که شاید خیلی عمیق و پایدار نباشد. آدم، عمیق‌نبودن این پیوند را این گونه توضیح می‌دهد:

«فأنا لا أعرف الرجل إلا اسماً وصورة، والاسم والصورة لا معنى لهما إلا إذا كانا يحيلان إلى صوت شخص يفاجنك حين يستعاد من حيث لا تدري» (همان: ۱۶۲).

(ترجمه: من به جز یک اسم و یک عکس، چیزی از این مرد نمی‌دانم. اسم و عکس تا وقتی که به صدای کسی ربط پیدا نکند، هیچ مفهومی ندارد. صدای کسی که وقتی به طور غیر منتظره آن را به یاد می‌آوری غافلگیرت می‌کند).

صدای پدر برای آدم در حکم حلقه اتصال میان او و حافظه جمعی است. صدا استعاره‌ای است از حضور و تجربه مستقیم حافظه جمعی. آدم هیچ گاه صدای حسن را نشنیده است، یعنی هیچ تجربه شخصی و مستقیمی با او نداشته است؛ برای همین در ادامه می‌گوید:

«لم يعد أبي يعني لي شيئاً خاصاً. كان مجرد قصة خبائثاً في مكان سرّي نسبت أینه» (همان: ۱۷۷).

(ترجمه: پدرم دیگر برای من مفهوم خاصی نداشت. او فقط یک داستان بود که در یک جای مخفی پنهانش کرده بودم، حالا هم یادم رفته کجاست).

مقصود آدم این است که چون از حسن خاطرۀ زنده‌ای ندارد و نتوانسته است حضور او را تجربه کند، بنابراین وجود حسن برایش مفهومی ندارد. حسن برای او به تاریخ مُرده تبدیل شده است و دیگر در حافظه او جایی ندارد. تا زمانی که منال خاطرات حسن را در گوش آدم زمزمه می‌کرد، حسن در حافظه آدم حضور داشت اما با جداشدن منال به عنوان نگهبان حافظه از آدم به عنوان نماینده نسل جدید فلسطینیان، ناگزیر پیوند آدم با هویت و تاریخش سست می‌شود. نقش منال به عنوان زنی فلسطینی در پاسداری از حافظه جمعی و انتقال آن به نسل‌های آینده انکار نشدنی است. با توجه به آنچه که گفته شد، در صورتی که حافظه جمعی بخشی از تجربه مستقیم انسان نباشد و نگهبان حافظه نیز آن خاطرات را به نسل آینده منتقل نکند، تنها یک سری روایت توخالی باقی می‌ماند که تاریخ مُرده شمرده می‌شود.

رابطه آدم با پدر سوم، نمادی از رابطه میان نسل جدید با حافظه جمعی یا تاریخ زنده است. در شرایط دشوار روزگار گتو، مأمون برای فرزندان گتو مدرسه‌ای برپا می‌کند و به آنها درس می‌دهد (همان: ۱۳۰). مأمون حافظه بسیار عجیبی دارد و در انتقال حافظه جمعی نقش بسیار پررنگی ایفا می‌کند. او به عنوان پدر معنوی آدم به فرزندش یادآوری می‌کند که باید به دنبال شناخت هویت و تاریخش برود، باید تاریخش را بازنویسی کند و در برابر فراموشی تاریخ ایستادگی کند. شاید آدم از مأمون ناراحت باشد اما هر پیوندی که با هویت و سرزمینش دارد، مدیون وجود او است. آدم نوزادی تنها بود که در بیابان زیر درخت زیتون کنار جسد مادرش داشت هلاک می‌شد، این مأمون بود که جان او را نجات داد. نجات جان آدم به دست مأمون، گویای نقش حیاتی حافظه جمعی در هویت - بخشی به نسل جدید است. به عبارتی دیگر بقای هویت فلسطینی به پاسداری از حافظه جمعی و انتقال آن به نسل‌های آینده گره خورده است. اگر این ریسمان قطع بشود، خطر خودفراموشی و بحران هویتی فراگیر می‌شود. آدم در گفت‌وگو با مراد به همین مضمون اشاره می‌کند:

«إن الذاکرة هي أيضاً وطن من لا وطن له» (همان: ۳۷۱).

(ترجمه: حافظه همچنین وطن انسان بی‌وطن است).

حافظه جمعی برای آوارگان فلسطینی که از وطن محروم شده‌اند در حکم وطن است. انسان بی-وطن با یادآوری خاطرات و حفظ حافظه فرهنگی خود می‌تواند احساس تعلق خودش را به ریشه‌هایش بازسازی کند. در اینجا حافظه جمعی به وطن غیر مادی افراد تبدیل می‌شود و آنها را از خودفراموشی و بحران هویت نجات می‌دهد.

دو مسیر برای ساخت حافظه جمعی وجود دارد: فرمایشی و طبیعی. در حالت فرمایشی (از بالا به پایین) سیاست و دولت‌مردان در شکل‌گیری حافظه جمعی نقش دارند. در حالت طبیعی (از پایین به بالا)، طبقات فرودست جامعه سبب شکل‌گیری حافظه جمعی هستند (میزتال، ۱۳۹۹: ۱۱۵-۱۱۹). حاکمان در روش فرمایشی برای ایجاد بدعت یا تغییر در سنت‌های پیشین هزینه‌های گزاف مادی و معنوی باید پردازند تا بتوانند مردم را برای پذیرش بدعت قانع کنند؛ در حالی که در روش طبیعی به صورت خودجوش در خانواده‌ها و نهادهای مردمی از حافظه پاسداری می‌شود و از نسلی به نسلی دیگر منتقل می‌شود.

الیاس خوری به موضوع حافظه جمعی فرمایشی نیز می‌پردازد. روزی که آدم به همراه سایر دانش‌آموزان و خانم معلم از طرف مدرسه برای جشن عید استقلال از گتو بیرون می‌روند، خانم معلم به بچه‌ها می‌گوید که این عید دولت جدید ما است و باید به پرچم اسرائیل ادای احترام کنید. دانش‌آموزان از اینکه داشتند اولین اردوی بیرون از شهر را تجربه می‌کردند، خوشحال بودند تا اینکه یک-رتبه خانم معلم شروع کرد به کتک‌زدن بچه‌ها. آدم می‌گوید:

«المهم أن تصرفها جعل من عید الاستقلال مرادفاً لقضیب الخیزران وأنا وصلنا إلى الاحتفال باکین» (خوری، ۲۰۱۷: ۲۷۷).

(ترجمه: مهم این است که او با رفتارش کاری کرد که عید استقلال با ترکه خیزران هم‌معنی بشود. بالاخره ما گریه‌کنان به جشن رسیدیم.)

اینکه دانش‌آموزان فلسطینی مجبورند در عید استقلال شرکت کنند، گویای اعمال فشار استعمارگر بر جامعه استعمارزده است که از طریق سلطه بر نظام آموزشی انجام می‌گیرد. هدف استعمارگر این است که روایت عید استقلال، جایگزین روایت فلسطینیان از نکبت و آوارگی‌شان بشود. استعمارگر با تحمیل حافظه جمعی فرمایشی، به تدریج مشروعیت خود را در ذهن نسل آینده فلسطین جای می‌دهد و به این ترتیب استعمار فرانو^(۵) را ادامه می‌دهد. رفتار خشونت‌آمیز خانم معلم با بچه‌ها که تلاش می‌کند

در برابر حافظه فرمایشی مقاومت کند، باعث می‌شود تا تلخی عید استقلال همیشه در ذهن بچه‌ها ماندگار بشود. این روز در حافظه جمعی این کودکان روز عید نیست، بلکه تداعی‌گر خاطره‌ای دردناک از اشغال وطن، تحقیر مردم و خشونت استعمارگر است.

۳. نتیجه‌گیری

پس از بررسی کارکرد حافظه جمعی در رمان پسااستعماری *أولاد الغیتو* اسمی آدم روشن شد که بازسازی هویت استعمارزده در گروهی احیای روایت‌های به حاشیه رانده شده، عناصر فرهنگی و زبان بومی است. مشاهده شد که ادبیات و به ویژه رمان می‌تواند با افشای تحریف‌ها و سرقت‌های فرهنگی و بازگردن تاریخ شفاهی موجب تقویت حافظه جمعی استعمارزده بشود و به این ترتیب بستر مناسبی برای بازسازی هویت و مقابله با فراموشی تاریخ شکل بدهد. علاوه بر این‌ها بایستی به تأثیر انتقال حافظه در دوران کودکی و نوجوانی به عنوان دوران طلایی شکل‌گیری حافظه توجه داشت تا نسل جدید با فراموشی تاریخ و هویت خود در روایت رسمی استعمارگر غرق نشود.

تحلیل این رمان نشان داد که استعمارگر برای تثبیت سلطه و تحمیل روایت خود نیاز به بازنویسی حافظه جمعی دارد، برای همین دست به سرکوب و تحریف حافظه جمعی استعمارزده می‌زند و با شگردهای گوناگونی مانند: همگون‌سازی فرهنگی، بی‌اعتبار تلقی کردن روایت استعمارزده از تاریخ، سرقت فرهنگی، تحمیل حافظه جمعی فرمایشی، استفاده از ظرفیت هنرهای تصویری مانند فیلم‌سازی و... اهداف استعماری خود را دنبال می‌کند.

اکنون نسل جدید استعمارزده که گسست حافظه جمعی را تجربه می‌کند با چالش‌هایی چون بحران هویت فرهنگی، احساس عدم تعلق، بی‌تفاوتی نسبت به گذشته تاریخی، انفعال سیاسی، پذیرش و بازتولید روایت رسمی استعمارگر روبه‌رو است. چالش دیگر، شکاف میان نسل‌ها است که سبب قطع پیوند با نسل قدیم به عنوان حاملان و نگهداران حافظه می‌شود و در نهایت با خاطره‌زدایی و مشروع جلوه‌دادن روایت استعمارگر به تدریج نسل‌های آتی بی‌هیچ مقاومتی به قربانیان اصلی استعمار فرانو تبدیل می‌شوند و سرانجام صدا و تاریخ ایشان در سکوت و فراموشی ابدی از روایت‌ها حذف می‌شود.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

۴. پی‌نوشت‌ها:

(۱). اسرائیلی‌ها پس از اشغال شهر یا روستا، مردم بومی را در فضایی موسوم به گتو حبس می‌کردند. گتو به معنی عام بر محله‌های یهودی‌نشین اطلاق می‌شود و به معنی خاص و رایج، مکانی است که یهودیان مجبور به زندگی در آن هستند. اصل این کلمه دقیقاً معلوم نیست اما گفته می‌شود که گتو از کلمه عبری جیت (جدایی) مشتق شده است. گفته‌اند که این کلمه، از واژه آلمانی Geheckter ort مشتق شده که به معنی مکان احاطه شده با دیوارهای بلند است و یا از کلمه عبری گت یا گیت به معنی جدایی یا طلاق که در تلمود آمده است. شاید نزدیک‌ترین گمان به واقع آن باشد که ریشه این کلمه به زبان ایتالیایی بورگتو به معنی بخشی کوچک از یک شهر، بازمی‌گردد (دانشنامه صهیونسم و اسرائیل، ۲۰۲۰).

(۲). الیاس خوری، رمان‌نویس، نمایشنامه‌نویس، منتقد و روشن‌فکر لبنانی است که در سال ۱۹۴۸ در بیروت متولد شد. او در خانواده‌ای ارتودکس در محله‌ای مسیحی‌نشین به نام «الأشرفیه» به دنیا آمد. در آغاز جنگ داخلی لبنان، خوری به عضویت جنبش ملی لبنان (ائتلافی از احزاب چپ‌گرا و پان‌عرب با حامیان عمدتاً مسلمان) درآمد. وی در جریان جنگ مجروح شد و برای مدتی بینایی خود را از دست داد. خوری در سال ۱۹۷۱ در رشته تاریخ از دانشگاه لبنان فارغ‌التحصیل شد و پس از آن توانست دکترای تاریخ اجتماعی را از دانشگاه پاریس دریافت کند. او به دلیل شیوه پیچیده‌ای که در بیان موضع‌گیری‌های سیاسی و طرح پرسش‌های هستی‌شناسی دارد، شهرت یافت. تاکنون بسیاری از آثار او به چندین زبان ترجمه شده و برخی از آن‌ها نیز در قالب فیلم به نمایش درآمده است. گفتنی است که او در آثار جدیدش به استفاده از زبان عربی عامیانه تمایل دارد. از نگاه او تا زمانی که زبان گفتاری از سوی زبان رسمی و نوشتاری پذیرفته نشود، نوعی سرکوب وجود دارد؛ چون به معنای به حاشیه رانده شدن تجربه گفتاری و اجتماعی است (Casey, 2019: 459).

(۳). بزرگ‌ترین گتو در اروپا به دست نازی‌ها در ورشو، پایتخت لهستان ساخته شد. گتوی ورشو از ۱۲ اکتبر ۱۹۴۰، سیزده ماه بعد از آغاز جنگ جهانی دوم، به مکانی محصور برای یهودیانی مبدل شد که به دست نازی‌ها به آنجا رانده می‌شدند. در بهار ۱۹۴۳ با یاری سازمان‌های یهودی، یهودیان جوان ساکن در گتوی ورشو عزم خود را برای ایستادگی در برابر نازی‌ها نشان دادند. نشانه‌های مقاومت در یهودیان گتو در نوزدهم آوریل به قیامی بزرگ مبدل شد و نازی‌ها بعد از آن، برای سرکوب کامل خیزش یهودیان تمام گتو را تخریب کردند. قیام گتوی ورشو در تاریخ به عنوان نمادی از شجاعت انسان‌های سرکوب شده به دست خودکامگان یادآوری می‌شود (رادپو فردا، ۱۳۹۷).

(۴). کیبوتز (کیبوتص) به نوعی جامعه یا سکونتگاه اشتراکی در اسرائیل اشاره دارد. در حافظه جمعی بسیاری از اسرائیلی‌ها، دوران طلایی ایشان برابر است با زندگی اشتراکی و مساوات‌گرایانه‌ای که در تأسیس کیبوتص‌ها جلوه‌گر شد. این شکل از زندگی مدّت‌های طولانی پس از تأسیس اسرائیل نیز همچنان ادامه یافت (پاپه، ۱۳۹۹).

(۵۴).

(۵). استعمار فرانو عبارت است از: تسخیر هویت ملت‌ها از طریق دخالت توجیه شده در شئون آنها با استفاده از اهرم تبلیغات رسانه‌ای و اطلاعات و داده‌های به ظاهر صادق. در این نوع استعمار، دولت‌های استعمارگر با موجه جلوه‌دادن دخالت خود در امور ملت‌های دیگر، ابزارهای سیاسی و فرهنگی جوامع گوناگون را به نفع خود مصادره می‌کنند (جلوانی و شاکری نژاد، ۱۳۹۲).

منابع

- المسکینی، فتحی (۲۰۱۱). *الهویة والحریة نحو أنوار جمیلة*، بیروت: دار جداول.
- باسو، اوجبور ولحسن، ایت الفقیه (۲۰۱۱). *قراءة فی کتاب إملشیل الذاکرة الجماعیة*، مجلة جغرافیة المغرب، منشورات جمعیة اخیام.
- پایه، ایلان (۱۳۹۹). *ده غلط مشهور درباره اسرائیل*. مترجم: وحید خضاب. چاپ اول. کتابستان معرفت.
- خوری، الیاس (۲۰۱۷). *أولاد الغیتو، اسمی آدم، بیروت: دار الآداب*.
- دیفانی، بیبر و آخرون (۲۰۱۴). *معجم الحضارة الیونانیة القلمیة*، ترجمه: أحمد عبد الباسط حسن، ج ۲، ط ۱، القاهرة: المركز القومي للترجمة.
- ریکور، پل (۱۳۷۴). «خاطره، تاریخ و فراموشی»، گفتگو. شماره ۸.
- ریکور، پل (۱۳۷۷). «خاطره و بخشش»، گفتگو، شماره ۲۲.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۰). *بت‌های ذهنی و خاطره ازلی*، چاپ چهارم، تهران: امیر کبیر.
- صالح بک، مجید؛ سلطانی، زهرا؛ دهقانی، زینب (۱۳۹۸). «گفتمان پسااستعماری در دو رمان موسم الهجرة إلى الشمال از طیب صالح و سووشون از سیمین دانشور»، کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی-فارسی)، دانشگاه رازی، سال نهم، شماره ۳۳، ۵۹-۸۰.
- میزتال، باربارا (۱۳۹۹). *درآمدی بر جامعه‌شناسی حافظه*، مترجم: محمد رسولی، تهران: تیسرا.
- هالفاکس، موریس (۲۰۱۶). *الذاکرة الجمعیة*، ترجمه: نسرين الزهر، دمشق: بیت المواطن.
- الطائی، صادق. القدس العربی (۲۰۲۴). «الفلافل والصراع العربی الإسرائیلی» *الفلافل والصراع العربی الإسرائیلی*
- جلوانی، جواد و شاکری نژاد، محسن (۱۳۹۲). «استعمار فرانو امتداد استعمار کهن» *استعمار فرانو امتداد استعمار کهن* (rasekhood.net)
- دانشنامه صهیونیسم و اسرائیل (۲۰۲۰). «گتو» گتو - دانشنامه صهیونیسم و اسرائیل
- رادیو فردا (۱۳۹۷). «گتو ورشو»، <https://www.radiofarda.com/a/ceremony-ghetto-۲۹۱۸۰۳۶۰warsaw/>
- ریکور، پل (۱۳۸۵). «خاطره و فراموشی»، مترجم: ویکتوریا طهماسبی ریکور: خاطره و فراموشی

أبو خيران، غيداء (٢٠١٨). «الذاكرة الجمعية .. كيف تتلاعب السياسة بتاريخ المجتمعات وذكريات»، الذاكرة الجمعية.. كيف تتلاعب السياسة بتاريخ المجتمعات وذكريات؟ نون بوست.

References

- Al-Meskini, F. (2011). *Identity & Freedom: Towards a New Enlightenment*. Beirut: Jadawel Publishing House. (In Arabic).
- Basso, O. & Lahsen, A. (2011). *A Reading of Emil Cioran's Book on Collective Memory*. (Morocco Geography Journal). Ikhyam Publication. (In Arabic).
- Casey, J. (2019). *The Civil War in Literary Memory*. The Cambridge History of the Civil War. Cambridge University Press.
- Coser, L. (1992). The Revival of Sociology of Culture: The case of Collective Memory. *Sociological Forum*. 7 (2). 365-373.
- Devambei, P., et al. (2024). *Dictionary of Ancient Greek Civilization*. Translated by Ahmad Abdul Basit Hassan. Vol 2. Cairo: National Center for Translation. (In Arabic).
- Fentress, J. Wickham, C. (1992). *Social Memory*. Oxford: Blackwell.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and Sociology, *Time and Society*. 10, (1). 29-44 .DOI: 10.1177/0961463x01010001002.
- Halbwachs, M. (2016). *Collective Memory*. Translated by Nasrin Al-Zahr. Damascus: Bayt Al-Muwatin. (In Arabic).
- Khoury, E. (2017). *The Ghettos Children: My Name is Adam*. Beirut: Dar Al-Adab. (In Arabic).
- Misztal, B. (2020). *An Introduction to the Sociology of Memory*. Translated by Mohammad Rasouli. Tehran: Tisa. (In Persian).
- Nora, P. (1989). *Between Memory and History*, University of California Press, 26 (spring). 7-24. DOI: 10.2307/2928520.
- Pappe, I. (2020). *Ten Myths About Israel*. Translated by Vahid Khazab. First edition. Tehran: Ketabestane Marefat. (In Persian).
- Pool, R. (2008). Memory, History and the Claims of the Past, *Memory Studies*, 1, (2). 149-166. DOI: 10.1177/1750698007088383.
- Ricoeur, P. (1995). History, Memory & Forgetting. *Goftogu*. Issue 8. (In Persian).
- Ricoeur, P. (1998). Memory & Forgiveness. *Goftogu*. Issue 22. (In Persian).
- Salehbk, M., Soltani, Z., Dehghani, Z. (2019). Post Colonialism Discourse in Two Novels Season of Migration to the North Tayeb Saleh and Soovashoon Simin Daneshvar. *Research in Comparative Literature* (Arabic and Persian Literature) Razi University, Vol. 9, No. 33, 59-80. (In Persian).

- Schwartz, B. (2000). *Abraham Lincoln & the Forge of National Memory*. Chicago: University Press.
- Shayegan, D. (2001). *Mental Idols: Eternal Memory*. 4th edition. Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Urry, J. (2003). *City Life and the Senses*, in C. Bridge, and S. Watson (Eds) *A Companion to the City*, Oxford: Blackwell.

وظيفة الذاكرة الجماعية في رواية ما بعد الاستعمار أولاد الغيتو، اسمي آدم لإلياس خوري

هدى يزدان^١ | حسين ابويساني^٢ | هومن ناظميان^٣ | علي بيراني شال^٤ | فاطمه بروجگانی^٥

١. طالبة الدكتوراه في فرع اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الخوارزمي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: std_hoda.yazdan@khu.ac.ir

٢. أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الخوارزمي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: ho.abavisani@khu.ac.ir

٣. أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الخوارزمي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: nazemian@khu.ac.ir

٤. أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الخوارزمي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: pirani@khu.ac.ir

٥. أستاذة مشاركة في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الخوارزمي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: parckhani@khu.ac.ir

الملخص

معلومات المقال

الذاكرة الجماعية هي نتاج تفاعل عملية التذكر والنسيان الجماعية. وتشير وظيفة الذاكرة الجماعية إلى الدور الذي تلعبه الذاكرة في تشكيل وحفظ ونقل وإعادة تعريف فهمنا للماضي والحاضر. بما أن المستعمر في المجتمعات ما بعد الاستعمار يسعى إلى محو الذاكرة الجماعية للسكان الأصليين والتلاعب بها، فقد أصبح من الضروري دراسة وظائف الذاكرة الجماعية بوصفها فعلاً مقاوماً. يتناول هذا البحث من خلال دراسة رواية أولاد الغيتو اسمي آدم لإلياس خوري، دور الذاكرة الجماعية في بناء هوية المستعمر وإحياء تاريخه وصوته المهمش؛ لأن هذه الرواية، باعتبارها أرشيفا بديلا، تكشف الهوية بين التاريخ الرسمي والذاكرة الجماعية للمستعمر. استنتج باحثو الدراسة اعتماداً على النظريات المطروحة في مجال الذاكرة الجماعية ودراسة الرواية بأسلوب وصفي-تحليلي، أنّ الشخصية الرئيسية في القصة من خلال تسجيل تجارب الجيل السابق من ذكريات الأسر في الغيتو، تسعى إلى إحياء الروايات المهمشة من خلال التشكيك في التاريخ الرسمي، لكن في المقابل يستخدم الاستعمار طرقاً متعددة لقمع الذاكرة الجماعية للمستعمرين كالاستيعاب الثقافي، وتفويض مصادقية الرواية المستعمر للتاريخ، والسرقة الثقافية، وفرض ذاكرة جمعية مصطنعة من جانب الاستعمار، واستخدام قدرات الفنون البصرية مثل صناعة الأفلام.

نوع المقال: مقالة محكمة

الوصول: ١٤٤٧/٠٣/٠٥

التقحيح والمراجعة: ١٤٤٧/٠٥/٢٨

القبول: ١٤٤٧/٠٦/٠١

الكلمات الدلالية:

ما بعد الاستعمار،

فلسطين،

الذاكرة الجماعية،

إلياس خوري،

رواية أولاد الغيتو اسمي آدم.

الإحالة: يزدان، هدى؛ ابويساني، حسين؛ ناظميان، هومن؛ بيراني شال، علي؛ ٤ بروجگانی، فاطمه (١٤٤٦). وظيفة الذاكرة الجماعية في رواية ما بعد الاستعمار أولاد الغيتو، اسمي

آدم لإلياس خوري. *بحوث في الأدب المقارن*، ١٥ (٤)، ١٧٥-١٥١.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2025.12892.2730